

ای رساله با درجه بی درجه بیست و نهم

۳۲۱۸

۱۳۵۰/۲/۲۶
مهر

دانشگاه ملی ایران

دانشکده حقوق

شاخصهای اقتصادی و سیر تحولی آن در ایران

رساله برای اخذ درجه فوق لیسانس در علوم اداری

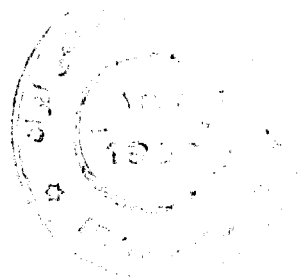
ب راهنمایی استاد محترم

جناب آقای دکتر منوچهر فرهنگ

تهیه کننده

پروانه اسپهبدی

اردیبهشت ماه سال ۱۳۵۰

۳۲۱۸

مقدمه

بمنظور مطالعه اوضاع اقتصادی کشور و تحقیق تغییرات وضع زندگی مردم از سال ۱۳۱۵ بانک ملی ایران شروع به گردآوری قیمتها و انتشار شاخص های هزینه زندگی و عمده فروشی کالاها نمود تا دولت و عامه مردم از جریان اقتصاد ملی و سیر قیمتها پیوسته با اطلاع باشند .

با توجه باین اصل که کلیه آمارها برای اینکه مفید و مناسب برای تجزیه و تحلیل مسائل روز باشند لازم است در فواصل معینی مورد تجدید نظر و بررسی قرار گیرند . لذا بانک مرکزی ایران که مسئول حفظ ارزش ریال و تنظیم سیاست پولی کشور میباشد برای تنظیم برنامه های اقتصادی خود بدلیل عدم وجود آمارهای منظم در کشور ناچار به گردآوری آمار و اطلاعات مورد نیاز خود نمود و بهمین مناسبت در آغاز تاسیس (سال ۱۳۳۸) برنامه جامعی برای تجدید آمارگیری شروع نمود که مشتمل بر تحقیق و تفحص در مسائل ذیل بود :

بررسی هزینه زندگی خانواد های ایرانی شهرنشین : مطالعه دامنه داری

در شاخص های هزینه زندگی و شاخص عمده فروشی بمنظور بهبود و تطبیق آنها

با تغییرات وضع اقتصادی کشور از سال ۱۳۱۵ تا کنون، آمارگیری از بخش ساختمانی بخش خصوصی در مناطق شهری و بالاخره ایجاد زمینه مناسب برای محاسبه درآمد ملی.

در اجرای این برنامه تا این تاریخ شاخص هزینه زندگی، شاخص عمده فروش و بررسی آماری فعالیتهای ساختمانی بخش خصوصی در مناطق شهری تعدیل گردیده و با اصلاح جامع و نهایی آنها بر میزان دقت آنها افزوده است از این گذشته برنامه مذکور اطلاعات مفصلی درباره هزینه زندگی خانوارهای شهرنشین و میزان مصرف آنها فراهم نموده که دولت بتواند از آن برای تهیه طرحهای بهبود وضع اجتماعی و اقتصادی استفاده نماید.

ضمناً در سال ۱۳۴۳ شاخص تولید صنایع که هدف کلی آن نشان دادن تغییرات حجم کالاهای غیر کشاورزی در طول زمان است مورد بررسی قرار گرفت که با کمک سایر آمارها بتواند در تجزیه و تحلیل های اقتصادی میزان توسعه و رشد را در گذشته نشان داده، گرایش آینده را پیش بینی کرده و تصمیمات مربوط به سیاست اقتصادی را میسر میسازد.

لازم به یادآوری است که آمارهای دیگری برای کمک به محاسبات درآمد ملی و تجزیه و تحلیل های اقتصادی اخذ و مورد بررسی قرار میگیرند نظیر: آمارهای

مربوط برشته خدمات، آمار معاملات ثبت شده در دفاتر اسناد رسمی، آمار
کشتار دام و مصرف سرانه گوشت در کشور، بررسی خریدهای اعتباری کالاهای
مصرفی با دوام، آمار ثبت و انحلال شرکتها، بررسی مقدار و ارزش آب و برق،
بررسی آماری فعالیت رشته ارتباطات کشور، بررسی اعتبارات کشاورزی در روستا
های ایران و بررسی نرخ بهره در بازارهای ایران.

فصل اول

۱
شاخص هزینه زندگی در ایران (شاخص بهای کالاها و خدمات مصرفی)

نخستین بررسی درباره هزینه زندگی در ایران و محاسبه شاخص هزینه زندگی در سالهای ۱۳۱۳ تا ۱۳۱۵ در اداره بررسیهای اقتصادی بانک ملی ایران انجام گرفت و تا سال ۱۳۳۸ بدون هیچ تجدید نظری در پایه و روش محاسبه یا طریقه قیمتگیری محاسبه و منتشر میشد . در خرداد ۱۳۳۸ یک تعدیل موقتی از شاخص کرایه مسکن و شاخص کل بحمل آمد و ارقام مربوط بآنها برای مدت ۱۲ ماه یعنی از خرداد ۱۳۳۷ تا خرداد ۱۳۳۸ تعدیل و منتشر گردید . ضمناً قیمت کالاهائی که در شاخص قدیم بکار برده میشد با روش صحیح تری جمع آوری و در شاخص تعدیل شده بکار برده شد . در سال ۱۳۳۷

۱ - شاخص بهای کالاها و خدمات مصرفی در ایران متوسط تغییرات قیمت تعداد مصینی از کالاها و خدمات مورد مصرف خانوارهای طبقه متوسط شهرهای کشور را نشان میدهد . این شاخص قبلاً بنام شاخص هزینه زندگی منتشر میشد ولی چون علاوه بر عامل قیمت ، عوامل دیگری مانند سطح زندگی و تعداد افراد خانوار نیز در تغییرات هزینه زندگی موثر است که در این شاخص مورد توجه قرار نمیگیرد ، در سالهای اخیر عنوان " شاخص بهای کالاها و خدمات مصرفی " بجای " شاخص هزینه زندگی " مقبولیت یافته است .

اجرای برنامه های جامع و وسیعی بمنظور تجدید نظر و اصلاح شاخص هزینه زندگی و نیز تهیه برخی آمارها در برنامه کار قرار گرفت . این برنامه شامل مراحل مختلفی بود که مهمترین آنها تعیین ضرایب اهمیت کالاها بر اساس بررسی هزینه خانوارها تجدید و تکمیل فهرست و مشخصات کالا های مورد قیمت گیری ، اصلاح و بهبود روش های قیمت گیری و محاسبه شاخص و گسترش حوزه مشمول شاخص بود .

توضیح کلی درباره شاخص هزینه زندگی

شاخص تجدید نظر شده هزینه زندگی در ایران شاخص موزون با ضرایب اهمیت ثابت است که طبق فرمول لاس پیرز (Laspeyres) محاسبه و منتشر میشود .

سال ۱۳۳۸ بعنوان سال پایه شاخص انتخاب شده و بررسی هزینه خانوارها شهر نشین در سال ۱۳۳۸ مبنای محاسبه ضرایب اهمیت آن قرار گرفت است . در فروردین ۱۳۳۸ شاخص تعدیل یافته قدیم به شاخص تجدید نظر شده مرتبط گردیده است . قبل از فروردین ۱۳۳۸ شاخص هزینه زندگی بر اساس قیمت ۳۱ قلم کالا که از ۷ شهر بزرگ (تهران ، تبریز ، مشهد ، رشت ، همدان ، کرمانشاه و اصفهان) جمع آوری میشد تهیه میگردد و برای محاسبه ضرایب اهمیتی که منعکس

کننده مخارج خانوارهای شهر نشین ایرانی در سال ۱۳۱۳ بود بکار میرفت .
 از فروردین ۱۳۲۸ به بعد شاخص هزینه زندگی شامل ۱۶۹ قلم کالا است
 که قیمت آن در ۳۲ شهر جمع آوری و براساس نحوه مخارج خانوارهای شهر
 نشین در سال ۱۳۲۸ موزون گردیده است.

منظور و مفهوم شاخص هزینه زندگی

شاخص هزینه زندگی در ایران برای سنجش حد متوسط تغییرات قیمت
 کالاها و خدماتی محاسبه میشود که معمولاً توسط خانوارهای شهر نشین از بازار
 خرده فروش تهیه میگردد . این سنجش فقط شامل آن دسته از کالاها و خدماتی
 است که دارای قیمت هستند ، یعنی یک واحد از آنها در بازار دارای ارزش
 است و میتوان بطور مداوم از آن قیمتگیری کرد . شاخص فقط تغییرات قیمتها را
 از زمانی نسبت به زمان دیگر در مورد مجموع بهای این کالاها و خدمات نشان
 میدهد . برای اینکه شاخص فقط تغییرات قیمتها را نشان دهد سایر عواملی که
 در مخارج خانوارها موثر است ثابت نگاهداشته میشود . شاخص بوسیله مقایسه
 بین مجموع بهای جاری مقدار معینی از کالاها و خدمات و بهای همان کالاها و
 خدمات در زمان معین (که سال پایه نامیده میشود) محاسبه میگردد و نتیجه

این مقایسه بصورت تغییر درصد نشان داده میشود .

شاخص مورد بحث تغییرات مربوط بسطح زندگی خانوارها را که ناشی از تغییر درآمد خانوار باشد منعکس نمیسازد و نیز تغییرات حاصل در تعداد افراد و ترکیب خانوارها و تغییراتی که در نوع و مقدار کالاها و خدمات مورد مصرف پذیرد میآید و تغییرات مربوط به میزان مالیات را نمایان نمیسازد . تغییرات مربوط به هزینه زندگی با قیمتها که ناشی از نقل مکان از محلی به محل دیگر باشد نیز مورد سنجش این شاخص قرار نمیگیرد . برای اینکه فقط تغییر قیمتها منعکس شود محاسبه شاخص تا حد اکثر امکان بر اساس قیمت کالاها و خدمات یکسان با فوق العاده مشابه و رویهمرفته قابل مقایسه نهاد شده است . این قیمتها با مراجعه به فروشگاههای خرده فروشی که حداکثر مشتریانشان خانوارهای شهر نشین میباشد اخذ میگردد . برای تسهیل کار آقایان آمارگیران در اخذ قیمت کالا های یکسان و یا قلیل مقایسه مشخصات مشروح آنها تهیه و تنظیم گردیده است کمیت کالاها و خدماتی که برای تعیین ضرایب اهمیت در فرمول " لاس پهرز " بکار برده میشود برای مدت نسبتا طولانی ثابت میماند و فقط موقعی تغییر میکند که بررسی جدیدی در هزینه خانوارها ، تغییری را که در مخارج عادی خانوارها پذیرد آمده است نشان بدهد .

موارد استعمال شاخص

اگر چه نقش و هدف شاخص هزینه زندگی نشان دادن میزان تغییر قیمتها^ی خرد و فروشی است ولی ضمناً وسیله دقیق و مناسبی برای سنجش تغییرات هزینه زندگی در دوره‌های کوتاهی از زمان نیز میباشد زیرا تغییر قیمتها از مهمترین عواملی است که در مجموع هزینه‌های زندگی در دوره‌های کوتاه مدت تاثیر دارد .

شاخص هزینه زندگی وسیله مفیدی و با ارزشی برای سنجش تغییرات قدرت خرید پول است و نیز راهنمای گرانبهای در مطالعات مربوط به تهیه و تنظیم طرح های اقتصادی و اجتماعی میباشد . این شاخص همچنین وسیله‌ای برای اندازه گیری قدرت خرید دستمزدها و ضمانت طرفین قراردادها در برابر افزایش هزینه‌های ناشی از تغییرات قیمت است .

حدود استفاده از شاخص

بعضاً صرفه جوئی در هزینه‌ها و رعایت عملی بودن کار و احتراز از مراجعه های مکرر بمنابع اطلاع روش محاسبه شاخص تا اندازه زیادی متکی بروشهای آماری جدید بویژه استفاده از روش نمونه گیری است . به همین جهت در تهیه شاخص هزینه زندگی مانند سایر بررسیهای آماری بروز اشتباه و از قلم افتادگی امری

اجتناب ناپذیر است، زیرا در غالب مراحل آن از روش نمونه گیری استفاده میشود. ضرایب اهمیت شاخص با بررسی هزینه خانوارهایی که با روش نمونه گیری انتخاب شده بدست آمده است. قیمت کالاها و خدمات نیز با مراجعه به فروشگاهها و منابع اطلاعی که بوسیله روش نمونه گیری در شهرهای نمونه تعیین گردیده بدست میآید. بنا بر این درجه قاطعیت و قابلیت اعتماد شاخص کار مشکلی است و در استفاده از آن محدودیتهای آنرا مورد توجه قرار داد. به همین دلیل این شاخص را نمیتوان برای سنجش تغییرات سطح زندگی یا هزینه زندگی در دورههای طولانی بکار برد زیرا در این موارد عوامل دیگری به غیر از تغییر قیمتها موثر واقع میشود.

شاخص هزینه زندگی حد متوسط تغییرات قیمتها را میسنجد و الزاما با تغییرات قیمت از نظر یک خانوار معینی و حتی گروهی از خانوارها انطباق قطعی ندارد، بعلاوه این شاخص تغییر قیمتها را از زمانی نسبت به زمان دیگر مورد سنجش قرار میدهد نه اختلاف سطح قیمت شهرهای مختلف را.

شاخص قیمت دارای دو رکن اساسی است. رکن اول ضرایب اهمیت (مقدار ثابت خرید کالاها و خدمات) است. این ضرایب اهمیت با بررسی اینکه خانوارها چگونه پول خود را به مصرف خرید کالاها و خدمات میسرانند و هر کالا یا خدمت

خریداری شده چه نسبتی باکل هزینه خانوارها دارد بدست میآید ، به عبارت دیگر این بررسی نسبت اهمیت هر قلم کالا یا خدمت را در شاخص تعیین میکند .

دومین رکن اساسی نسبت موجود میان قیمت هر یک از کالاها و خدمات در دو زمان مختلف است . آمارگیر اقتصاد ی همراه به بازار مراجعه میکند تا از قیمت نان و نیز اقلام دیگری که در شاخص منظور شده اطلاع حاصل نماید . قیمت ماه اخیر به قیمت ماه پیش از آن تقسیم میشود تا نسبت تغییر قیمت برای هر یک از اقلام معلوم گردد . همراه متوسط هزینه های خانوارها که ضرایب اهمیت شاخص را تشکیل میدهد در این نسبتها اخیر ضرب میشوند تا شاخص جاری بدست آید .

برای محاسبه یک شاخص خوب و قابل اطمینان باید تا حد امکان میزان اشتباه و از قلم افتادگی هر یک از دو رکن فوق حداقل باشد . معذالک اشتباهات موجود در ضرایب اهمیت بیشتر قابل اقصاء است تا اشتباهاتی که در قیمت پدید میآید و این بد آن علت است که اشتباه در قیمت اشتباه در ضرایب اهمیت را تشدید میکند و متأسفانه در عمل این دو نوع اشتباه یکدیگر را خنثی نمینمایند و همیشه اشتباه در قیمت در انحراف شاخص مؤثر میافتد تا اشتباه در ضرایب اهمیت .

ضرایب اهمیت شاخصی

دومین هدف اساسی برنامه تجدید نظر در شاخص هزینه زندگی بکار

بردن ضرایب اهمیتی است که هزینه‌های خانوارهای شهر نشین را کاملاً منعکس

نماید. برای بدست آوردن ضرایب اهمیت مورد نیاز، بانک مرکزی ایران برنامه

وسیع هزینه خانوارها را در سال ۱۳۳۸ در ۳۲ شهر مرحله اجرا درآورد.

قبل از انجام این برنامه به منظور انتخاب خانوارهای مورد بررسی و همچنین

برای انتخاب فروشگاه‌های نمونه و قیمتگیری از آنها باید بررسی مقدماتی بعمل آمد.

این بررسی مقدماتی صورت برداری مناطقی نامیده می‌شود. صورت برداری

مناطق در حقیقت عبارت از تعیین تعداد فی مناطق نمونه در هر یک از ۳۲ شهر

مورد بررسی بود. ابتدا قسمتهایی از روی نقشه دقیق شهرها که توسط اداره

کل آثار عمومی تهیه شده بود انتخاب گردید، باین ترتیب که نقشه هر شهر بر

حسب قسمتهای مختلفی که از لحاظ اجتماعی و اقتصادی مشابه بود تقسیم و در

هر یک از این قسمتها کوچکترین مناطقی که پوشیده می‌شود با یکدیگر، در پیوارها

و جویها در محل مشخص گردیدند تفکیک و شماره گذاری شدند. سپس تعدادی از

مناطقها با اجرای روش انتخاب تصادفی تعیین گردیدند. این انتخاب باین

ترتیب بود که از يك شماره دلخواه شروع نموده با دادن فاصله‌های معین و منطقی مناطق مورد نیاز از تمام قسمت‌های شهر انتخاب شد که با اجرای این روش در تمام ۳۲ شهر در حدود ۲۰۰۰ منطقه نمونه انتخاب گردید .

مأمورین صورت بردار مناطق نمونه را مورد بررسی قرار داده و ترتیب بازدید از هر منطقه نتایج را روی صورت مشخصات واحد های منطقه منعکس نمودند محل و نشانی این واحدها نیز ثبت گردید . علاوه بر آن نوع فروشگاه و دکان از قبیل نانوائی ، خواربارفروشی ، گوشت فروشی ، آرایشگاه و غیره نیز یادداشت شد در مورد واحدهای مسکونی نوع استفاده از آن یعنی نحوه تصرف و مالکیت (ملک شخصی ، اجاری ، بدون پرداخت اجاره و خالی) و تعداد اطاقهای هر واحد مسکونی و تعداد خانوارهای هر خانه در نمونه مذکور منعکس گردید . در مواردی که محل واحد اقتصادی یا مسکونی در کوچه یا خیابان بوسیله شماره پلاک مشخص نگردیده بود موقعیت آن واحد با استفاده از نقشه دقیق آن منطقه مشخص و معین شد این اطلاعات در مکانوگرافی گروه بندی شد و برای هر نوع فعالیت يك کارت مخصوص ماشینی تهیه گردید . کارت‌های واحدهای مسکونی از هر سه نقطه نظر یعنی نحوه تصرف و مالکیت ، تعداد اطاقها و موقعیت آنها در هر شهر طبقه بندی شد سپس از بین آنها در حدود ۳۶۰۰ واحد مسکونی برای بررسی هزینه

خانوارهای شهر نشین انتخاب گردید .

جمعیتی که برای محاسبه ضرائب در نظر گرفته شده است

هر چه جمعیت مشمول شاخص کوچکتر و متجانس تر باشد شاخص برای

آن جمعیت نقش خود را دقیقتر ایفا میکند ولی چنین شاخصی این نقص را دارد

که نمیتوان آنرا برای گروههای دیگری از جمعیت مورد استفاده قرار داد و از-

آن بعنوان يك وسیله سنجش در سیر کلی قیمت کالاها استفاده کرد ، به این جهت

سعی میشود بین دو عامل ما جانس جمعیت از یکطرف و قابلیت استفاده از شاخص

از طرف دیگر سازش بوجود آید . تجانس نوع زندگی و سیر قیمتها بستگی زیاد

به عواملی مانند وضع جغرافیائی ، وسعت شهر ، فرهنگ ، شغل ، میزان درآمد

تعداد اقصاد خانوار و وضعیات طبقاتی آن اجتماع دارد .

برای اینکه در مورد سیر قیمتها تا حدی رعایت تجانس بشود میسایست

خانوارهایی که وضع بخصوصی داشتند از جد اول تعیین ضرایب حذف گردند

این عمل تا حد فزاینده خانوارها از جد اول بررسی هزینه خانوارها صورت

گرفته است ، بعلاوه بعضی از فروشگاهها و مغازهها و اقلام کالاها و خدمات

که وضع بخصوصی داشتند از صورتهای مربوط به قیمتگیری ما هانه حذف شدند .